ISSN:2828-6235
Impact factor:13.77

International Journal of Literature and Language Studies(IJLLS)

NOSIRUDDIN RABG‘UZIYNING “QISSASI RABG‘UZIY” ASARIDA PAYG‘AMBARLAR QISSALARINING POETIK O‘ZIGA XOSLIGI

Habibullayeva Sabina Eson qizi
sabinakhabibullayeva897@mail.ru
Doi: https://doi.org/10.5281/zenodo.24048516

Annotatsiya. Mazkur maqolada Nosiruddin Rabg‘uziyning “Qissasi Rabg‘uziy” asarida Odam alayhissalom qissasining poetik xususiyatlari, syujet va kompozitsion qurilishi, obrazlar tizimi hamda badiiy-falsafiy mazmuni tadqiq etiladi. Payg‘ambarlar qissalarining diniy-ma’rifiy mohiyati bilan badiiy ifoda imkoniyatlari o‘rtasidagi munosabat yoritiladi. Odam alayhissalom va Iblis obrazlari o‘rtasidagi ziddiyat, “man etilgan daraxt” motivining mazmuniy vazifasi, qissada tavba va mas’uliyat tushunchalarining ifodalanishi nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Shuningdek, Qur’oni Karimdagi tegishli oyatlar qiyosiy manba sifatida jalb etilib, diniy syujetning turkiy yozma adabiyotdagi badiiy talqinini o‘rganish tamoyillari ko‘rsatib beriladi.

Kalit so‘zlar: Nosiruddin Rabg‘uziy, “Qissasi Rabg‘uziy”, Odam alayhissalom, payg‘ambarlar qissasi, poetika, syujet, kompozitsiya, obrazlar tizimi, ramziy motiv, agiografik adabiyot, didaktika, turkiy nasr.

Annotation. Abstract this article examines the poetic features of the story of Adam in Nosiruddin Rabghuzi’s Qissasi Rabghuzi, focusing on plot, composition, characterization, and philosophical meaning. It explores the relationship between the religious and didactic dimensions of prophetic narratives and their literary expression. Particular attention is given to the conflict between Adam and Iblis, the motif of the forbidden tree, and the representation of responsibility and repentance. Relevant Qur’anic passages are used as comparative sources to investigate the literary interpretation of religious narratives in medieval Turkic prose.

Keywords: Nosiruddin Rabghuzi, Qissasi Rabghuzi, Adam, prophetic narratives, poetics, plot, composition, characterization, symbolic motif, hagiographic literature, didacticism, Turkic prose.

KIRISH O‘rta asr turkiy yozma adabiyoti tarixida Nosiruddin Burhoniddin o‘g‘li Rabg‘uziyning “Qissasi Rabg‘uziy” asari alohida o‘rin egallaydi. Hijriy 709–710-yillarda, milodiy 1309–1310-yillarda yaratilgan mazkur asar payg‘ambarlar hayoti bilan bog‘liq qissalarni turkiy tilda bayon etgan muhim adabiy yodgorliklardan biridir.[1] Asar diniy-ma’rifiy mazmuni, voqealarni bayon qilish usuli, obrazlar tizimi hamda nasriy va nazmiy ifoda shakllarining uyg‘unligi bilan adabiyotshunoslik nuqtayi nazarida ham katta ahamiyatga ega. “Qissasi Rabg‘uziy”da olamning yaratilishi, insonning paydo bo‘lishi, payg‘ambarlar hayoti, ezgulik va yovuzlik o‘rtasidagi kurash, e’tiqod, sabr, tavba va axloq masalalari o‘zaro bog‘liq holda yoritiladi. Ushbu mavzular asarning faqat diniy mazmunini emas, balki badiiy-falsafiy yo‘nalishini ham belgilaydi. Rabg‘uziy diniy rivoyatlarni turkiy tilda bayon etar ekan, ularni o‘quvchiga tushunarli, ma’naviy ta’sirchan va ibratli shaklda yetkazishga intiladi. Payg‘ambarlar qissalarini adabiyotshunoslik nuqtayi nazaridan o‘rganishda ikki muhim jihatni farqlash zarur: Birinchisi, qissaning diniy manbalarga munosabati va mazmuniy asosidir. Ikkinchisi esa mazkur mazmunning badiiy matnda qanday tashkil etilishi, voqealar ketma-ketligi, obrazlar munosabati va ifoda vositalari orqali qanday ma’no kasb etishidir. Aynan ikkinchi jihat asarning poetik xususiyatlarini ochishga imkon beradi. Odam alayhissalom qissasi bu borada alohida ahamiyatga ega. Chunki unda insoniyatning yaratilishi, insonning olamdagi o‘rni, bilim va mas’uliyat, itoat va isyon,

vasvasa va iroda, xato va tavba kabi umuminsoniy masalalar mujassamlashgan. Ushbu tushunchalar qissa tarkibida bir-biridan ajralgan mavzular sifatida emas, balki o‘zaro aloqador voqealar va obrazlar orqali ifodalanadi. Maqolaning maqsadi Nosiruddin Rabg‘uziyning “Qissasi Rabg‘uziy” asaridagi Odam alayhissalom qissasining poetik xususiyatlarini aniqlash, uning syujet-kompozitsion qurilishi, obrazlar tizimi va badiiy-falsafiy mazmunini tahlil qilishdan iborat. Tadqiqotning metodologik asosini tarixiy-adabiy, qiyosiy-tipologik, tavsifiy-tahliliy va poetik tahlil usullari tashkil etadi. Qur’oni Karimning “Baqara” surasi 30–39-oyatlari, A’rof surasi 11–27-oyatlari hamda “Toha“ surasi 115–123-oyatlari qissaning diniy mazmunini qiyosiy o‘rganish uchun muhim manbalar sifatida tanlanadi [2].

“Qissasi Rabg‘uziy”ning janriy tabiati va poetik tahlil masalasi

“Qissasi Rabg‘uziy” asarining o‘ziga xosligini belgilovchi omillardan biri uning janriy tabiatidir. Asarda payg‘ambarlar hayotiga oid qissalar, rivoyatlar, hikoyatlar, nasihatlar va she’riy parchalar uchraydi. Mazkur unsurlar asarning mazmuniy va kompozitsion yaxlitligini ta’minlashga xizmat qiladi. Payg‘ambarlar hayotiga bag‘ishlangan asarlar Sharq adabiy an’anasida “qisas ul-anbiyo” nomi bilan mashhur bo‘lgan. Bunday asarlarda payg‘ambarlarning hayoti, faoliyati va ular bilan bog‘liq voqealar bayon qilinishi bilan birga, diniy-ma’rifiy hamda axloqiy xulosalar ham ilgari suriladi. Shu jihatdan “Qissasi Rabg‘uziy”ni agiografik mazmun va didaktik yo‘nalish kuchli bo‘lgan adabiy yodgorlik sifatida o‘rganish mumkin. Giografik adabiyotda muqaddas shaxslar hayoti muayyan e’tiqodiy va axloqiy g‘oyalarni ifodalashga xizmat qiladi. Biroq bunday matnlarni faqat diniy ma’lumotlar yig‘indisi sifatida baholash ularning badiiy imkoniyatlarini to‘liq ochmaydi. Chunki adabiy matnda voqealar muayyan tartibda joylashtiriladi, qahramonlar o‘rtasidagi munosabatlar shakllantiriladi va mazmun badiiy ifoda vositalari orqali o‘quvchiga yetkaziladi. Adabiyotshunoslikda poetika tushunchasi badiiy asarning mazmuniy va shakliy tashkil topishi, obrazlar tizimi, syujet, kompozitsiya, til va uslub xususiyatlarini o‘rganuvchi nazariy yo‘nalishni anglatadi. Shunga ko‘ra, Odam alayhissalom qissasining poetikasini o‘rganish uning mazmunini qayta bayon qilish bilan cheklanmaydi. Asosiy e’tibor voqealarning badiiy tashkil etilishi, qahramonlarning tasvirlanishi va mazmuniy qarama-qarshiliklarning ifodalanishiga qaratiladi. Syujet badiiy asardagi voqealar tizimini, kompozitsiya esa mazkur voqealar, epizodlar va boshqa tarkibiy qismlarning o‘zaro joylashuvi hamda munosabatini anglatadi. Motiv muayyan syujetda muhim mazmuniy vazifani bajaruvchi takrorlanuvchi voqea yoki holatdir. Obraz esa badiiy umumlashtirish asosida yaratilgan, o‘ziga xos xususiyatlar va vazifalarga ega bo‘lgan tasvir birligidir. Ushbu nazariy tushunchalar Odam alayhissalom qissasini bir necha yo‘nalishda tahlil qilish imkonini beradi. Jumladan, yaratilish, sajda amri, Iblisning itoatsizligi, jannatdagi hayot va man etilgan daraxt bilan bog‘liq voqealar syujetning asosiy tugunlarini tashkil etadi. Ushbu voqealar o‘zaro munosabatda insonning mas’uliyati va ma’naviy tanlovi masalasini yuzaga chiqaradi. Demak, «Qissasi Rabg‘uziy»ning poetik xususiyatlarini o‘rganishda diniy mazmun va badiiy shakl o‘rtasidagi aloqani aniqlash muhim metodologik vazifa hisoblanadi. 2. Odam alayhissalom qissasining manbaviy asoslari va syujet qurilishi Odam alayhissalom haqidagi qissaning asosiy diniy manbalaridan biri Qur’oni Karimdir. Insonning yaratilishi, farishtalarga Odamga sajda qilish amrining berilishi, Iblisning bosh tortishi, jannatdagi hayot va yerga tushish bilan bog‘liq voqealar Qur’onning bir necha surasida bayon etilgan [3]. Baqara surasining 30–39-oyatlarida Odamning yaratilishi, unga narsalarning nomlari bildirilishi, farishtalarga sajda qilish amri va Iblisning bosh tortishi bilan bog‘liq voqealar yoritiladi. A’rof surasining 11–27-oyatlarida ham mazkur syujetning muhim jihatlari, jumladan, Iblisning qarshiligi va vasvasa masalasi bayon qilinadi. Toha surasining 115–123-oyatlari esa Odamning ahdga munosabati, man etilgan daraxt bilan bog‘liq voqea va undan keyingi holatni yoritadi. Mazkur oyatlarni qiyosiy o‘rganish Rabg‘uziy qissasining mazmuniy asoslarini aniqlashga yordam beradi. Shu bilan birga, Qur’ondagi bayon bilan keyingi tafsir va qissachilik an’analarida uchraydigan tafsilotlarni bir-biridan farqlash zarur. Chunki payg‘ambarlar haqidagi rivoyatlar turli davrlarda sharhlanib, ayrim

hollarda qo‘shimcha hikoyatlar bilan kengaytirilgan. “Qissasi Rabg‘uziy”ni tahlil qilishda ham ana shu manbashunoslik tamoyiliga amal qilish lozim. Muayyan tafsilotning Qur’onda mavjud emasligi uning Rabg‘uziy tomonidan yaratilganini anglatmaydi. Bunday ma’lumot boshqa diniy rivoyat, tafsir yoki qisas manbasidan olingan bo‘lishi mumkin. Shuning uchun har bir epizodning manbasini aniqlash va uning badiiy matndagi vazifasini alohida o‘rganish ilmiy xulosalarning ishonchliligini oshiradi. Syujet nuqtayi nazaridan Odam alayhissalom qissasida bir-biri bilan bog‘langan bir necha mazmuniy bosqichni ajratish mumkin: Birinchi bosqich — insonning yaratilishi va unga muayyan maqom berilishi. Bu bosqichda insonning olamdagi o‘rni, uning boshqa mavjudotlar bilan munosabati va mas’uliyati masalasi yuzaga keladi. Ikkinchi bosqich — farishtalarga sajda qilish amri va Iblisning bosh tortishi. Mazkur epizod qissaning asosiy ziddiyatlaridan birini shakllantiradi. Iblisning o‘zini ustun qo‘yishi itoatsizlik va kibr muammosini ochib beradi. Uchinchi bosqich — Odam va Momo Havoning jannatdagi hayoti hamda man etilgan daraxt bilan bog‘liq voqea. Bu bosqichda taqiq, vasvasa va tanlov masalalari markazga chiqadi. To‘rtinchi bosqich — sodir bo‘lgan voqeaning oqibatlari, tavba va hidoyat masalasi. Ushbu bosqich syujetning axloqiy-falsafiy mazmunini yakunlaydi. Mazkur bosqichlar qissaning umumiy mazmunini tushuntirishga xizmat qiluvchi tahliliy modeldir. Ularni Rabg‘uziy matnining aniq nashri bilan qiyoslash, epizodlar ketma-ketligi va bayon xususiyatlarini bevosita matn asosida tekshirish zarur. Shunday qilib, Odam alayhissalom qissasining syujeti insonning yaratilishidan boshlanib, uning ma’naviy tanlovi va mas’uliyati masalalariga borib taqaladi. Voqealar ketma-ketligi qissaning diniy mazmunini shakllantirish bilan birga, badiiy-falsafiy yaxlitligini ham ta’minlaydi. 3. Odam va Iblis obrazlari: ziddiyat va xarakter poetikasi Odam alayhissalom qissasining poetik tizimida Odam va Iblis obrazlari muhim o‘rin tutadi. Ushbu obrazlar o‘rtasidagi munosabat orqali kibr va kamtarlik, itoat va isyon, mas’uliyat va o‘zini ustun qo‘yish kabi tushunchalar ochib beriladi. Badiiy asarda ziddiyat syujetning harakatini ta’minlovchi muhim vositalardan biridir. Qarama-qarshi kuchlar yoki qarashlar to‘qnashuvi voqealarning rivojlanishiga sabab bo‘ladi. Odam alayhissalom qissasida esa ziddiyatning markazida insonning yaratilishi bilan bog‘liq ilohiy amrga munosabat va Iblisning o‘zini ustun qo‘yishi turadi. Qur’oni Karimning A’rof surasi 12-oyatida Iblisning sajda qilishdan bosh tortishi uning o‘zini Odamdan ustun deb bilishi va olov bilan tuproqni qiyoslashi orqali izohlanadi [2]. Ushbu epizodda Iblisning xarakteri uning xatti-harakati va keltirgan dalili orqali ochiladi. Demak, qahramonning mohiyati faqat tashqi tavsif bilan emas, balki uning tanlovi va nutqi orqali ham namoyon bo‘ladi. Poetik tahlilda bunday tasvir xarakter yaratishning muhim usuli hisoblanadi. Qahramonning qanday fikrlashi, voqeaga qanday munosabat bildirishi va qanday qaror qabul qilishi uning ichki xususiyatlarini ochib beradi. Iblisning o‘zini ustun qo‘yishi esa kibrning axloqiy muammo sifatidagi mohiyatini namoyon etadi. Odam alayhissalom obrazi qissa doirasida insoniyatning ibtidosi, yaratilish va mas’uliyat tushunchalari bilan bog‘liq. Uning qissadagi o‘rni insonning bilim olish imkoniyati, sinovga duch kelishi va tavba masalalari orqali kengayadi. Shu jihatdan Odam obrazi faqat voqealarning markazida turuvchi qahramon emas, balki insoniy holat va ma’naviy mas’uliyatni anglashga yordam beruvchi obraz sifatida ham ahamiyatlidir. Bunda diniy va adabiy tahlil mezonlarini farqlash lozim. Diniy manbalarda payg‘ambarlarning maqomi va ular bilan bog‘liq voqealar e’tiqodiy asosda sharhlanadi. Adabiyotshunoslik esa mazkur obrazlarning matnda qanday ifodalangani, syujetdagi vazifasi va badiiy mazmunni shakllantirishdagi ishtirokini o‘rganadi. Odam va Iblis obrazlari o‘rtasidagi qarama-qarshilikni kibr va kamtarlikning badiiy ifodasi sifatida talqin qilish mumkin. Biroq bu talqin obrazlarning diniy mazmunini inkor etmaydi, aksincha, qissada ilgari surilgan axloqiy muammolarning badiiy shaklda qanday namoyon bo‘lishini ko‘rsatadi. Mazkur ziddiyatning yana bir muhim jihati shundaki, qissa insonning o‘z maqomini anglash masalasini ham ko‘taradi. Iblis o‘zini boshqadan ustun qo‘yish orqali kibrga berilsa, insonning ma’naviy kamoloti mas’uliyat, itoat va xatosini anglash kabi tushunchalar bilan bog‘liq holda namoyon bo‘ladi. Shu sababli Odam va Iblis obrazlari qissaning g‘oyaviy markazini

shakllantiruvchi asosiy obrazlar sifatida o‘rganilishi mumkin. 4. Momo Havo obrazi va man etilgan daraxt motivining poetik vazifasi Odam alayhissalom qissasidagi muhim jihatlardan biri Momo Havo obrazi va man etilgan daraxt bilan bog‘liq motivdir. Mazkur motiv qissaning voqealar rivojida muhim o‘rin tutib, taqiq, vasvasa, tanlov va oqibat masalalarini bir nuqtaga jamlaydi. Momo Havo obrazi Odam alayhissalom bilan bog‘liq voqealar doirasida insoniy juftlik va hamrohliq munosabatlari bilan aloqador holda namoyon bo‘ladi. Uning syujetdagi o‘rnini aniqlash uchun obrazning matndagi tasviri, voqealarda ishtiroki va boshqa qahramonlar bilan munosabatini bevosita o‘rganish kerak. Bu borada zamonaviy tushunchalarni o‘rta asr matniga dalilsiz tatbiq etishdan ehtiyot bo‘lish lozim. Obrazni tarixiy-adabiy muhit, diniy rivoyat an’anasi va qissaning ichki mantiqi asosida tahlil qilish ilmiy jihatdan asosliroq yondashuv hisoblanadi. Man etilgan daraxt motivi esa syujetning mazmuniy markazlaridan biridir. Motiv tushunchasi badiiy matnda muayyan g‘oya yoki vazifani bajaradigan, voqealar rivojiga ta’sir ko‘rsatadigan unsurga nisbatan qo‘llanadi. Daraxtning qissadagi ahamiyati faqat predmet sifatida mavjudligida emas, balki u bilan bog‘langan taqiq va undan keyingi voqealarda namoyon bo‘ladi. Mazkur motivning poetik vazifasini bir necha jihatdan tushuntirish mumkin. Birinchidan, u syujetda muayyan chegarani belgilaydi. Ikkinchidan, taqiq bilan bog‘liq voqea tanlov masalasini yuzaga chiqaradi. Uchinchidan, sodir bo‘lgan harakatning oqibatlari qissaning axloqiy mazmunini kuchaytiradi. Biroq man etilgan daraxtni avtomatik ravishda «hayot daraxti» yoki «bilim daraxti» bilan aynanlashtirish to‘g‘ri emas. Bunday qiyos uchun muayyan matnlardagi timsollar, ularning mazmuni va tarixiy aloqalari alohida o‘rganilishi kerak. Ilmiy tahlilda ramzning ma’nosi avvalo uning o‘z matnidagi vazifasidan kelib chiqib aniqlanadi. Qur’oni Karimning Baqara, A’rof va Toha suralaridagi tegishli oyatlar Odam qissasida taqiq, vasvasa va undan keyingi holatlarning diniy mazmunini tushunishga yordam beradi [2]. Ushbu oyatlarni Rabg‘uziy matni bilan qiyoslash orqali muallifning voqealarni bayon etish usuli, epizodlar orasidagi munosabat va qo‘shimcha rivoyat tafsilotlarining vazifasini aniqlash mumkin. Qissaning mazkur qismida tavba va hidoyat masalasi ham alohida ahamiyatga ega. Voqealar faqat taqiqning buzilishi va uning oqibati bilan yakunlanmaydi. Tavba motivi insonning xatosini anglash va ma’naviy mas’uliyatni qabul qilish masalasini yuzaga chiqaradi. Natijada qissa jazolanish mavzusi bilan cheklanib qolmay, insonning o‘z holatini anglash imkoniyatini ham ko‘rsatadi. Shu ma’noda man etilgan daraxt motivi qissaning syujetini harakatga keltiruvchi unsur bo‘lish bilan birga, uning axloqiy-falsafiy mazmunini birlashtiruvchi vosita sifatida ham ahamiyatlidir. 5. Qissaning kompozitsion xususiyatlari va didaktik yo‘nalishi “Qissasi Rabg‘uziy”ning poetik xususiyatlarini o‘rganishda kompozitsion qurilishga alohida e’tibor qaratish lozim. Kompozitsiya asardagi voqealar, epizodlar, tavsiflar, dialoglar va boshqa tarkibiy unsurlarning o‘zaro aloqasini belgilaydi. Odam alayhissalom qissasida yaratilish, sajda amri, Iblisning bosh tortishi, jannatdagi hayot va man etilgan daraxt bilan bog‘liq voqealar bir-biriga mazmunan bog‘langan. Ushbu voqealar ketma-ketligi insonning maqomi va mas’uliyati masalasini ochishga xizmat qiladi. Qissadagi didaktik yo‘nalish ham kompozitsion qurilish bilan uzviy bog‘liq. Didaktika adabiy asarda axloqiy, ma’rifiy yoki tarbiyaviy fikrlarni ifodalashga xizmat qiluvchi yo‘nalishdir. Biroq didaktik mazmun har doim ham bevosita nasihat shaklida berilmaydi. Ayrim hollarda u voqealarning rivoji, qahramonlarning xatti-harakati va sodir bo‘lgan hodisalarning oqibati orqali anglashiladi. Odam alayhissalom qissasida kibr, itoatsizlik, vasvasa, mas’uliyat va tavba kabi tushunchalar voqealar rivoji bilan bog‘liq holda namoyon bo‘ladi. Bu esa axloqiy mazmunning syujet tarkibiga singdirilganini ko‘rsatadi. Badiiy matnda takror, qarama-qarshilik, dialog va hikmatli ifodalar kabi vositalar ham mazmunni kuchaytirishi mumkin. “Qissasi Rabg‘uziy”ning umumiy poetik xususiyatlarini o‘rganishda nasriy bayon bilan she’riy parchalar o‘rtasidagi munosabat ham muhimdir. Asarda nasriy qissalar bilan bir qatorda nazmiy parchalar va ma’rifiy mazmundagi unsurlar mavjudligi uning ifoda tizimini murakkablashtiradi [1; 3]. Nasriy bayon voqealar izchilligini ta’minlashi mumkin bo‘lsa, she’riy parcha muayyan fikrni ta’kidlash, hissiy ta’sirni

kuchaytirish yoki mazmunni umumlashtirish vazifasini bajarishi ehtimol. Lekin muayyan parchaning vazifasi faqat uning matndagi aniq o‘rni va mazmuni asosida belgilanadi. Qissaning didaktik xususiyatlarini tahlil qilishda muallifning axloqiy xulosalari bilan badiiy tasvir o‘rtasidagi aloqani aniqlash muhim. Agar asardagi g‘oya faqat tayyor hukm sifatida emas, balki voqealar tizimi orqali ifodalansa, badiiy mazmunning o‘ziga xosligi yanada yaqqol namoyon bo‘ladi. Demak, “Qissasi Rabg‘uziy’dagi didaktik yo‘nalish asarning badiiy tabiatiga zid emas. Aksincha, ma’naviy mazmun syujet va obrazlar orqali ifodalangani sababli qissaning poetik tizimida muhim o‘rin egallaydi. 6. Odam alayhissalom qissasining badiiy-falsafiy mazmuni Odam alayhissalom qissasi insonning yaratilishi haqidagi diniy xabar bilan cheklanmaydi. Uning mazmunida insonning olamdagi o‘rni, bilim, mas’uliyat, iroda, itoat, kibr va tavba kabi tushunchalar o‘zaro bog‘langan. Badiiy-falsafiy tahlilda ushbu tushunchalarning matnda qanday ifodalangani muhimdir. Masalan, kibr mavzusi Iblisning o‘zini ustun qo‘yishi orqali, mas’uliyat masalasi esa Odam alayhissalom bilan bog‘liq voqealar rivoji orqali yoritiladi. Shu tariqa mavhum axloqiy tushunchalar syujetdagi aniq hodisalar va qahramonlar xatti-harakati bilan bog‘lanadi. Qissada insonning xato qilishi va tavba masalasining mavjudligi ham muhim badiiy-falsafiy mazmunni shakllantiradi. Bu jihat insonni faqat muayyan voqeaning ishtirokchisi sifatida emas, balki o‘z xatti-harakati va uning oqibatlari bilan bog‘liq mas’uliyat egasi sifatida anglash imkonini beradi. Bunda diniy manba va badiiy talqin o‘rtasidagi munosabatni to‘g‘ri belgilash kerak. Qur’oni Karim qissaning asosiy diniy mazmunini anglashda birlamchi manba hisoblanadi. Rabg‘uziy matnini esa ushbu diniy mazmunning turkiy yozma adabiyotdagi ifodasi sifatida o‘rganish mumkin. Muallifning badiiy mahorati voqealarni qanday bayon qilishi, obrazlar o‘rtasidagi munosabatlarni qanday tashkil etishi va axloqiy mazmunni qanday yetkazishida namoyon bo‘ladi. «Qissasi Rabg‘uziy»ning adabiyot tarixidagi ahamiyati ham diniy mazmun bilan badiiy ifoda o‘rtasidagi munosabatda ko‘rinadi. Asar turkiy tilda payg‘ambarlar haqidagi rivoyatlarni bayon qilish, nasriy hikoyachilik an’analarini rivojlantirish va ma’naviy mazmunni adabiy shaklda yetkazish imkoniyatlarini namoyon etadi. Odam alayhissalom qissasini keyingi mumtoz va zamonaviy adabiyot bilan qiyoslash ham istiqbolli tadqiqot yo‘nalishidir. Biroq keyingi asarlarda Odam, Iblis, taqiqlangan daraxt, vasvasa yoki tavba motivlarining uchrashi o‘z-o‘zidan bevosita ta’sirni isbotlamaydi. Bunday xulosaga kelish uchun matnlararo munosabat, tarixiy uzviylik, motivlarning o‘ziga xosligi va manbaviy aloqalar dalillar bilan asoslanishi lozim. Shunday yondashuv orqali Odam alayhissalom qissasining adabiy an’anadagi o‘rni haqida umumiy mulohazalar bilan cheklanmay, uning keyingi asarlardagi talqinlari bilan bog‘liq ilmiy xulosalarni ham asoslash mumkin.

XULOSA

Nosiruddin Rabg‘uziyning “Qissasi Rabg‘uziy” asaridagi Odam alayhissalom qissasini poetik jihatdan o‘rganish diniy mazmun, syujet qurilishi, obrazlar tizimi va badiiy-falsafiy g‘oyalar o‘rtasidagi munosabatni aniqlash imkonini beradi. Qissa insoniyatning yaratilishi bilan bog‘liq voqealarni bayon qilish bilan birga, insonning mas’uliyati, ma’naviy tanlovi va xatti-harakatlari oqibatlari masalasini ham yoritadi. Birinchidan, Odam alayhissalom qissasining syujet asosini yaratilish, sajda amri, Iblisning bosh tortishi, jannatdagi hayot va man etilgan daraxt bilan bog‘liq voqealar tashkil etadi. Ushbu epizodlar o‘zaro aloqador holda insonning maqomi va mas’uliyati masalasini ochishga xizmat qiladi. Ikkinchidan, Odam va Iblis obrazlari o‘rtasidagi ziddiyat qissaning muhim poetik xususiyatlaridan biridir. Iblisning o‘zini ustun qo‘yishi kibr va itoatsizlik muammosini ochsa, Odam alayhissalom bilan bog‘liq voqealar insoniy mas’uliyat, sinov va tavba masalalarini yuzaga chiqaradi. Uchinchidan, man etilgan daraxt motivi syujetning mazmuniy tugunlaridan biri bo‘lib, taqiq, vasvasa, tanlov va oqibat tushunchalarini o‘zaro bog‘laydi. Mazkur motivning ramziy ma’nosi matnning ichki mantiqiga asoslanib aniqlanishi, boshqa adabiy timsollar bilan qiyoslash esa qo‘shimcha dalillar bilan mustahkamlanishi zarur. To‘rtinchidan, qissaning didaktik xususiyati faqat axloqiy nasihatlar bilan belgilanmaydi. U voqealar rivoji,

qahramonlarning xatti-harakati va hodisalarning oqibati orqali ham ifodalanadi. Shu jihatdan ma'naviy mazmun va badiiy shakl bir-birini to'ldiradi. Beshinchidan, "Qissasi Rabg'uziy"ni Qur'oni Karim bilan qiyosiy o'rganishda diniy manbaning mazmuni va keyingi qissachilik an'analaridagi tafsilotlarni farqlash lozim. Muallifning badiiy mahorati haqidagi xulosalar esa asarning asl matni, muayyan nashr va aniq misollar asosida dalillanishi kerak. Umuman olganda, Odam alayhissalom qissasi "Qissasi Rabg'uziy"ning diniy-ma'rifiy mazmuni bilan badiiy-falsafiy imkoniyatlari o'zaro uyg'unlashgan qismlaridan biri sifatida o'rganilishi mumkin. Uning poetik xususiyatlarini chuqur tadqiq etish o'rta asr turkiy nasrida diniy syujetlarning badiiy talqinini, obrazlar tizimini va ma'naviy g'oyalarning adabiy shaklda ifodalanish mexanizmlarini anglashga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Rabg'uziy, Nosiruddin Burhonuddin. Qisasi Rabg'uziy. 1-kitob. – Toshkent: Yozuvchi, 1990; 2-kitob. – Toshkent: Yozuvchi, 1991.
2. Qur'oni Karim. Baqara surasi, 30–39-oyatlar; A'rof surasi, 11–27-oyatlar; Toha surasi, 115–123-oyatlar.
3. Kurbaniyazov, M. A. "Qisasi Rabg'uziy" — noyob giografik asar. Qo'qon DPI Ilmiy xabarlari, 2025-yil, 6-son, A seriya. 5. Axmedova, M. A. "Qisasi Rabg'uziy"da Nuh alayhissalom qissasi va uning sahih manbalar bilan qiyosiy tahlili. Ta'lim va rivojlanish tahlili onlayn ilmiy jurnali, 2024, 4-jild, 5-son,.